
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

VISSZFÉNYEK JÁTÉKA

Tolnai Ottó: *Versek*, Symposion Könyvek 45, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

Verseinek zömét állandó szellemi nyugtalanság, makacs kitartás, fölény jellemezte jó egy évtizeden át, s az ironikus vagy fájdalmas felhangok ellenére is: gyönyörködés és megnyugvás a születő műben. Költészetének tanúságaként időről időre félelmek és válságérzetek kerítették ugyan hatalmukba, de sohasem oly mértékben, hogy alkotó munkáját komolyabban veszélybe sodorták volna. Előbb „bele akart fulladni” minden versbe, majd néhány évvel később, miután utolsó „fegyverét” is elvesztette, az „akasztva még élélhettem volna” háborzongató paradoxonát fogalmazta meg, szerencsére azonban egyetlen versbe sem fulladt bele, hacsak a félresikerültekbe nem, s utolsó fegyverét sem vesztette el valójában soha, hiszen egzisztenciális mélypontjait ismételten művekkel tudta ellensúlyozni. Költészete és életérzése között tehát egy sajátos inkongruencia volt megfigyelhető. Bármilyen messzire sodródott vagy merészkedett is pokoljárása során, a megnevezett, leírt élmények nem szabtak sorsszerű irányt útjának, nem fordultak ellene, nem kezdték a fejét követelni. Minden alászállását új és rendszerint nem várt kitörési kísérletek követték, ám e jelenség alapján tévedés lenne arra következtetnünk, hogy költői világában a szerepjátszás tünetei jutottak túlsúlyra. Valahány maradandó képsora, emlékezetes metaforája tényleges élményekben gyökerezik, ezek azonban formába kényszerítve, elvesztették hatalmukat a költő felett, válságnövelt retroaktív erejük megcsappant, egyszerűen visszaszorultak az emlékezet mélyére, legszebb bizonyosságaként annak, hogy Tolnai Ottó hazamos időn át szinte maradéktalanul költészete jövőjében tudott élni, még akkor is, midőn a megtorpanás, a falakba ütközés pillanatait kellett kibeszélnie. Éppen ezért nem véletlen, hogy minél bonyolultabb helyzetek elé állította őt a lét, annál lázasabban kutatta az összetett, esszenciális lírai képleteket, melyeknek révén továbbra is önnön jövőjében próbált „maradni”. E törekvése már az *Agyonvert csipke* néhány, később pedig a *Legyek karfiol* több versében oda vezetett, hogy a nemegyszer egész ver-

seket magukba sűrítő szóképeket igen nehéz megközelíteni, felbontani, racionalizálni, különösen, ha rendszerük nem mutat túl a költő egyéni élményeinek körén. A torlódó gazdaságban sokszor megfoghatatlanul lapang a lényeg.

Ilyen előzmények után következett be Tolnainál az első nagyobb törés, az első olyan huzamosabb válság, amelyen már nem tudta magát „egyszerűen” túltenni, amely megtorpanásra készítette, s ezzel párhuzamosan átmenetileg lezárta előtte a jövő útjait. A jelen pillanatok foglya lett, minnek következtében természetyszerűleg lépett fel nála a rekapituláció igénye, miként a *Versek* alcíme is jelzi. Visszapillantani a pályára, eltöprengni annak egy-egy szakaszáról, levonni néhány tanulságot, mert hiszen „elmúlt az élet”, ez a gondolat lehetett a kötet nagyrészt azonos ihletésű, egymásba kapcsolódó verseinek életre hívója, nemkülönben pedig annak a vágya, hogy az emlékeket felszínre hozó lélek minél meggyőzőbben definiálja adott helyzetét. A lefékeződés, a múltba fordulás azonban változásokat idézett elő Tolnai Ottó versbeszédében is. Az emlékezés szükségképpen folyamatos, epikus felidézést kíván meg, hiszen a sejtető, nagy asszociációs távolságokat egybefogó képi gondolatközlés helyett az egykori helyzetek minél teljesebb rekonstruálása a célja. Logikus tehát, hogy ahol a versíró kedv vagy kényszer tartósan az emlékeknél állapodik meg, ott a költő messze eltávolodik a nyelv maradandó megszervezésének lehetőségeitől, s műve az egysíkú élménybeszámoló szintjére süllyed, mint pl. a kötet 51. verse is. Hiába járja be ez a vallomásos, kissé érzelmes számotadás Tolnai addigi életének és művészetének fontos állomásait, a prózaian laza mondatszerkezetek nem versként életik meg velünk a benne végigfutó nosztalgákat, hanem egy lehetséges önéletírás vázlataként. S különös módon ez a nyelvi fellazulás, elernyedés tetten érhető a kötet több olyan darabjában is, amely nem kanyarodik át a múltak térségébe.

Jóval nagyobb érzelmi és gondolati hullámzást vált ki a verseknek az a vonulata, amelyben a közelebbi vagy távolabbi emlékek a jelentől feltelezetten bukkannak föl. Ezekben nem a voltak értékességének felmutatása céljából szegődik a költő az eltűnt idő nyomába, hanem hogy a versírás pillanataiban érzett félelmeiről, kiürültségéről informáljon, hogy hiányérzetének, világa körülzártságának méreteire rámutasson (8., 9., 11. stb.). Az emlékek itt éppen csak megborzolják a szövegek felszínét, elindítják a gondolatot, amely azonban váratlanul hurkot ránt, és másfelé, egy merőben más időbe tereli a képzeletet. A múlt emlékképeivel szemben a versbeli jelen képei sohasem konkretizálódnak, nem ömlik el rajtuk a megnevezés világossága, hanem minden egyes esetben megrekednek a félig kibontottság vagy a távoli célzások ködében. S éppen ez a mozzanat képezi nemcsak az ilyen típusú verseknek, de az egész kötetnek is a sarkpontját. Ha a költő kellő energiát tudott volna föllelni magában ahhoz, hogy az említett pillanatokat a tőle megszokott nyelvi apparátussal megnevezze, egészen biztosan nem hátrált volna vissza a múltba. A rekapitu-

láció ilyenformán már eleve kapitulációt is jelentett számára, annál inkább, mert teljes mértékben tudatában volt, hogy „visszaújtán” jószerével csak felidézhet, rekonstruálhat, de nemigen léphet tovább a formateremtés terén. Ebben rejlik a magyarázata annak, hogy a kötetben jóval nagyobb hévvel és öniróniával kérdez rá önnön veresülésére is, a munkája törvényszerűségeit jelző ismétlődésekre, mint korábban, s fintort vág a keserű boldogsághoz, amit e törvényszerűségek (itt valójában részint kényszerűségek!) számára jelentenek. Másfelől azonban helyzetében — amelyet talán a „kitömött varjú hónom alatt / számban pörkölt disznó-farokíz / mit mondjak még / mielőtt lemos a víz” sorok érzékeltetnek a legplasztikusabban — minden régebben meghódított formaelem, versszerkezet újjáélesztése vagy inkább csak föllemegetése a félre nem állás, a tudatos mindent vállalás gesztusa is egyúttal. Áthidalhatatlan ellentmondások, egymást lerontó erők munkálnak tehát a *Versek* mélyén, amelyek távol tartják önnön lehetőségeitől a költőt, ugyanakkor pedig erőteljesen jelzik, hogy egy korszak most már végképp lezárult munkásságában. De csak egy korszak, hiszen, mondtuk már, Tolnai Ottó sokáig költészete jövőjében tudott élni, s nyilván újra átlendül majd oda, még ha a *Versek* intermezzójának tartós, nehezen fakuló nyomai lesznek is.

UTASI Csaba

ALAPOZÁS

Pató Imre: *A Híd repertórium*a (1934—1941). Hungarológiai Intézet, Forum Könyvkiadó, Híd, Újvidék, 1976

A huszadik századi magyar irodalom történetének kutatása számos nehézségbe ütközik. E nehézségek felsorolása jelentős teret foglalna el, ezért ez alkalommal elég, ha arra célzok, hogy a magyar irodalom földrajzi egysége 1918 után felbomlott s irodalmunk öt ország társadalmi, politikai és kulturális keretei között él és alakul, hogy ebből a megosztottságból jelentős bibliográfiai problémák is adódnak. Erről kellene néhány szót ejteni.

A magyar irodalomtörténet (újabb keletű szakszóval: irodalomtudomány) és filológia 1876-tól kezdve folyamatosan megjelentette kurrens szakbibliográfiáját. E bibliográfiai gyűjtő és rendszerező munka szerkezetében többször is változott, a módosulást kiváltották a már jelzett történelmi események és nem utolsósorban a szakmai fejlődés. A tartalmi és formai szempontok gyakran váltogatták egymást, s megnehezítették ezzel az irodalomtörténeti/irodalomtudományi kutatást. Az egységes kurrens szakbibliográfia létrehozására napjainkban történt kísérlet. A budapesti